

use of new methods of growing vegetables and fruits (parynyky, greenhouses) and collective forms of economic organization (association on a national basis).

Key words: *migration of Bulgarians, disperse groups, farmers, labour migration, political migration, the Azov region.*

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Стяжкіна О.В.*, д.і.н, проф.; *Чура В.І.*, д.і.н., проф.

УДК 371(477.62-2=14)''1779/1873''(045)

В.М. Коробка, Ю.В. Коробка

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНСЬКОГО НАДАЗОВ'Я НАПРИКІНЦІ XVIII – у 70-ті РОКИ XIX ст.

У статті розглядається відображення в законодавстві Російської імперії адміністративно-територіальної організації українського Надазов'я наприкінці XVIII – у 70-ті роки XIX ст., а також створення усталеного Маріупольського повіту в 1868 р. і наповнення його структурами державної влади та місцевого самоврядування.

Ключові слова: *Маріупольський повіт, Таганрозьке градоначальство, Маріупольська грецька громада, округ Маріуполя, Маріупольське повітове поліцейське управління.*

Розгляд адміністративно-територіальної організації на Маріупольщині наприкінці XVIII – у 70-ті роки XIX ст. сприяє збагаченню загальної картини модернізаційних процесів в українському Надазов'ї. Осмислення історичного досвіду організації місцевої просторової основи діяльності органів державної влади та установ місцевого самоврядування стане в нагоді в сучасних умовах реалізації політики децентралізації та реформування адміністративно-територіального устрою України. Нагальність потреби посилюється у зв'язку з нерозв'язаністю краєзнавцями проблеми наявності або відсутності у першій половині XIX ст. такої адміністративно-територіальної одиниці Російської імперії, як «Маріупольський грецький округ» чи «Маріупольський округ». До нашого часу нез'ясовано залишається дата утворення Маріупольського повіту в 60-х рр. XIX ст.

Мета розгляду – з'ясувати суть перетворень адміністративно-територіального устрою українського Надазов'я наприкінці XVIII – у 70-ті роки XIX ст., наявність або відсутність у першій половині XIX ст. такої адміністративно-територіальної одиниці Російської імперії, як «Маріупольський грецький округ» чи «Маріупольський округ», а також визначити дату утворення Маріупольського повіту в 60-х рр. XIX ст.

Традиція розгляду адміністративно-територіального устрою Маріупольщини склалася ще у XIX ст. У колективних та одноосібних працях розглядалися територіальна організація маріупольської грецької громади та простір поширення компетенції Маріупольського грецького суду, скасування грецької самоврядності у рамках імперської уніфікації, створення місцевих органів державної влади та представницьких установ [5; 6; 11 – 14; 42].

Опановуючи територіальні трофеї війни (1768 – 1774 рр.) із Портою та охоплюючи цупкими обіймами адміністративно-територіального устрою українські землі, Російська імперія прагнула їх довічної інкорпорації. Такі перетворення заскочили й українське Надазов'я в наслідок ліквідації Запорізької Січі. Одним із методів встановлення імперського панування було застосування іноземних переселенців як несвідомого

знаряддя для «відтіснення аборигенів, у тому числі й українців, і тубільців-кочівників» [43].

Поява Маріупольського повіту на мапі імперії, пов'язана із переселенням греків-християн із Криму в українське Надазов'я та наданням їм певних прав та пільг. Уперше відомості про потребу створення Маріупольського повіту знаходимо в письмовому розпорядженні (ордері) від 29 вересня 1779 р. Новоросійського, Азовського та Астраханського генерал-губернатора Г. Потьомкіна губернатору Азовської губернії В. Черткову у зв'язку із наділенням греків-переселенців з Криму землями колишньої Кальміуської паланки війська Запорізького. У документі, поміж іншим, йшлося і про те, що саме відведені території складуть («составят») Маріупольський повіт. Передбачалося розташування його правління у Петровській фортеці [3].

Про повітовий статус Маріуполя, як адміністративного центру відповідного повіту, вперше знаходимо відомості в «Описании городов и уездов Азовской губернии». Безіменний наратор повідомляв про розташування тут нижнього земського суду та повітового казначейства [16].

У ході імпровізацій із територіальною організацією влади, вслід за утворенням Катеринославського намісництва [20, с. 889], 22 січня 1784 р. іменним указом Катерини II, даним Сенату, на території нової адміністративно-територіальної одиниці утворювалися 15 повітів, поміж інших й Маріупольський [21, с. 12]. Це перший, на сьогодні відомий законодавчий акт, у якому є згадка про Маріупольський повіт, а Маріуполь визначається повітовим містом.

Із заснуванням Новоросійської губернії 12 грудня 1796 р. у зв'язку із «новим разделением государства на губернии» у відповідності до іменного указу Павла I Маріупольський повіт за законом від 29 серпня 1797 р. залишено у числі 12 інших [22, с. 229]. Правда, його повітове правління було зосереджено в селі Токмаку до обрання відповідного місця [23, с. 707]. У подальшому повітове управління маріупольського повіту було перенесене в с. Оріхове із перейменуванням його в місто [8, с. 148].

Із утворенням Катеринославської губернії (указ від 8 жовтня 1802 р.) Маріупольський повіт залишився у її складі поміж 6-ти інших [24, с. 272], причому частину його території було відділено на користь Перекопського повіту Таврійської губернії. Задля виконання зазначеного закону Сенат розпорядився надати йому на розгляд попередньо складені начальниками губерній штати нещодавно створених адміністративно-територіальних одиниць [24, с. 291].

На підставі цього указу катеринославський губернатор у рапорті від 21 січня 1803 р. пропонував розділити Катеринославську губернію на 9 повітів. Пропозиція передбачала решту Маріупольського та частину Павлоградського повітів об'єднати для створення Олександрівського повіту, адміністративним центром якого призначалася Олександрівська фортеця з посадом, що мали перейменуватися на м. Олександрівск. До рапорту додавалася «Генеральная карта Екатеринославской губ.» на якій, крім 9 повітів, окремо зазначені землі Маріупольських «автономних» греків [8, с. 281].

Про подальше втілення згадуваного рапорта ми, у першу чергу, дізнаємося лише із ходу впорядкування окремих справ. У відповідності до повноважень, що надавалися законом від 8 жовтня 1802 р., Маріупольське повітове казначейство 1804 р. було переміщено із м. Оріхова в посад Олександрівськ [15, с. 303].

Із закону від 5 червня 1806 р. ми дізнаємось, що імперський уряд дослухався до пропозицій катеринославського губернатора у частині ліквідації Маріупольського повіту. У височайше затвердженому штаті Катеринославської губернії зазначався новий її повітовий устрій, в якому вже не знайшлося місця Маріупольському повіту [29, с. 232]. А Маріуполь таким чином перетворився на заштатне місто.

У відповідності до указу від 31 жовтня 1807 р. Маріуполь разом із містами Ростов та Нахичевань приєднувались в інтересах «таганрозької торгівлі» до відомства Таганрозького градоначальства у частині поліції, торгівлі тощо [25, с. 1318].

Разом із тим, за маріупольськими греками залишалася певна відособленість, яка полягала в самостійному розв'язанні окремих завдань громадського самоврядування. Це було підставою того, що законодавець у питаннях, пов'язаних із розвитком (обмеженням або забезпеченням) грецьких прав та пільг, застосовував для означення грецької самоврядності поняття «привілеї Маріупольські» [26, с. 296], «землі Маріупольських греків», «Маріупольська грецька громада» (Мариупольское Греческое общество) [26, с. 296; 27, с. 904], «Маріупольські греки» [27, с. 904; 28, с. 307; 30, с. 751], «Маріупольська поселянська громада» («Мариупольское поселанское общество») [32, с. 247], «громади грецьких селищ біля Маріуполя» («общества греческих селений около Мариуполя») [31, с. 4].

У законодавстві Російської імперії до самого 1859 р. нами не віднайдено адміністративно-територіальних одиниць типу «Маріупольський грецький округ» чи «Маріупольський округ». Натомість у Зведенні законів Російської імперії 1833 р. міститься опис територіального складу Таганрозького градоначальства – «Таганрог, Ростов, Нахичевань и Мариуполь, с принадлежащею к оным частью земель на правом берегу Азовского моря» [2, с. 513]. Та ж сама формула застосована у Зведенні законів Російської імперії 1857 р. [1, с. 3].

Неможливість існування адміністративної одиниці – «Маріупольський округ», або «Маріупольський грецький округ» – пояснюється відсутністю сформульованої відомим правознавцем імперської доби О. Градовським такої важливої ознаки, як функціонування на просторі грецьких поселень Надазов'я певної урядової установи, яка наділена правами урядової влади і розв'язує загальні державні задачі та піклується про блага та потреби місцевого населення [7, с. 182].

За нашим спостереженням уперше стосовно Маріуполя, як окружного міста, законодавцем відповідний термін застосовано в указі «Про перетворення управління міст Маріуполя і Нахичевані з їх округами» від 28 вересня 1859 р. [33, с. 84 – 85]. Необхідність перетворення обґрунтувалась, поміж іншим, не потребою посилення «особливого статусу» маріупольських греків, а необхідністю приведення управління Маріуполем та громадами грецьких селищ навколо нього у відповідність до «общих начал администрации» в державі [33, с. 85].

За пропозицією Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора, управління містом Маріуполь з округом законодавець підпорядкував начальству Катеринославської губернії, «у межах якої вони знаходяться» [33, с. 85]. Ця норма встановлювала, що нову адміністративну одиницю було від'єднано від відомства Таганрозького градоначальства. Інші ж – містили вимоги позбавити Маріупольський грецький суд поліцейської влади та влаштувати міську поліцію в Маріуполі та земську в окрузі, виходячи із загальноімперських підстав із призначенням поліцмейстера або городничого від корони [33, с. 85]. Виходячи із вищесказаного, можна дійти попереднього висновку, що округ Маріуполя був задекларований у якості адміністративно-поліцейської одиниці, прообразу повіту. До речі, наявність округу Маріуполя суперечила чинному поділу імперії стосовно місцевого та цивільного управління (за загальним правилом – «по общему учреждению») виключно на губернії (ст. 1), повіти та міста (ст. 5) [44, с. 1 – 2].

Вочевидь, урядові намагання реалізувати задекларований проект округу Маріуполя були марними бо не сполучалися із грецькими привілеями. До того ж, загальноімперська перебудова місцевого управління та судової системи могла втілитися лише за умов відмови від останніх як від застарілих підручників.

Нова спроба створення Маріупольського повіту в межах Катеринославської губернії, була, напевно, локальним кроком з удосконалення адміністративно-територіального устрою імперії задля втілення замислених реформаторами серії безпрецедентних за масштабами перетворень державного управління 1860–1870 рр. «Одне із перших місць у їх ряду» посідало реформування поліції [34, с. 588]. Правда, законодавець обмежився лише «Тимчасовими правилами про устрій поліції у містах і повітах губерній, що управляються за загальним установленням», які набували чинності у відповідності до указу Олександра II, від 25 грудня 1862 р. [34].

Маріупольське повітове поліцейське управління влаштувалось на підставі зазначеного законодавчого акту, а також височайше затвердженої думки Державної ради від 27 лютого 1868 р. – Про нові штати Маріупольського повітового та Ростовських (на Дону) повітового та міського поліцейських управлінь [36, с. 171]. Таким чином, законодавець санкціонував створення, поміж іншим, Маріупольського повіту – нової адміністративно-територіальної одиниці у складі Катеринославської губернії.

Обов'язковим моментом набрання чинності законом було його оприлюднення і в місцевих губернських відомостях. Так, газета «Екатеринославские губернские ведомости» №20 від 18 травня 1868 р. опублікувала у розділі «Розпорядження уряду» не тільки текст повеління, а й штат першої Маріупольської повітової установи у вигляді таблиці [9]. Юридичне значення акту обнародування закону полягає у тому, що з цього моменту стає обов'язковим набуття законом чинності.

На значенні запровадження законом Маріупольського повітового управління поліції, як категоричної вимоги створення нової адміністративно-поліцейської (територіальної) одиниці, наголос було зроблено представником імперської адміністрації. Так, коли в Олександрівській земській управі виникло питання стосовно нового повіту і вона звернулася до начальника губернії за роз'ясненням, губернатор цілком однозначно вніс ясність – височайше повеління про утворення Маріупольського повіту відбулося 27 лютого 1868 р. [17, с. 93].

У відповідності до законодавчого акту у складі Маріупольського повітового поліцейського управління числилося 10 осіб. Їх річне утримання разом з канцелярськими видатками, а також витратами на переписувачів, сторожів, розсильних становило 7555 рублів [37, с. 234].

У газетній колонці, яка містила закон, який оголошував повеління про створення нового повіту та його штат містилася редакційна виноска-приписка, із повідомленням, що діяльність маріупольського поліцейського управління у відповідності до розпорядження губернського правління має бути розпочата з 15-го червня 1868 р. [9].

Маріупольське поліцейське управління очолював повітовий справник (начальник повітової поліції). Обов'язки його заступника виконував помічник справника. Поліцейське управління мало канцелярію у складі двох столоначальників, регістратора (архіваріуса) під завідуванням секретаря. Повітовому поліцейському управлінню були підпорядковані виконавчі чиновники поліції: в місті – три поліцейських наглядачі, в повіті – один становий пристав [37, с. 234].

Так, у зв'язку із запровадженням нового штату поліції законодавець назвав поліцейський округ Маріуполя (уперше у другій половині XIX ст.) Маріупольським повітом (уездом) [36, с. 171]. Засноване повітове поліцейське управління розпочало свою діяльність 27 червня 1868 р. [10]. Саме так було започатковано новий повіт.

Першими державними службовцями Маріупольського повіту були чиновники повітового поліцейського управління: повітовий справник (начальник поліції) – майор Олександр Петрович Серговський, його помічник – надвірний радник Олександр Григорович Житковський, секретар – не маючий чину Порфірій Іванович Безуглов, поліцейські наглядачі – титулярний радник Прокофій Петрович Лебединський,

губернський секретар Йосип Вікентійович Осмоловський, та не маючий чину Авксентій Васильович Д'яченко-Білий, становий пристав – колезький асесор Василь Михайлович Ольшанський [4, стб. 96 – 97].

Важливий факт, що засвідчує однозначність наявності у 1868 р. Маріупольського повіту, пов'язаний із впровадженням у частині українських губерній Російської імперії судової реформи 1864 р. За законом у мережі судових установ, поміж інших, створювалися судові палати й судові округи (ст. 1. Устр. судов. установ.) [35, с. 180]. 30 червня 1868 р. височайше затвердженою думкою Державної ради створювався округ Одеської судової палати, компетенція якої поширювалася з поміж інших й на Катеринославську губернію (за виключенням Бахмутського та Слов'яносербського повітів) [38, с. 938 – 939]. Певною конкретизацією законодавчого акту був одночасно (30 червня 1868 р.) із ним височайше затверджений тимчасовий розклад окружних судів в окрузі Одеської судової палати. За порядком четвертим із п'яти зазначався Таганрозький окружний суд, судова влада якого поширювалася на 3 і 4 стани Олександрівського повіту, Маріупольський, Ростовський повіти, Таганрозьке градоначальство, які разом знаходилися в складі Катеринославської губернії, а також Мелітопольський та Бердянський повіти (Таврійської губернії) [39, с. 695].

Проте, повіт, починаючи з епохи великих реформ, був не тільки поліцейським округом, влада якого безпосередньо підпорядкована губернатору і губернському правлінню. На порядку денному стояли нагальні завдання створення важливих для місцевого управління установ. Повіт не мислився без казначейства, присутствій з військової повинності та селянських справ, училищної ради. Ці заклади поступово були запроваджені у нашому краї протягом певного часу.

Для подальшого становлення Маріупольського повіту, як одиниці місцевого самоврядування, непересічне значення мав законодавчий акт – Височайше затверджена думка Державної ради «Про утворення земських установ у Маріупольському повіті Катеринославської губернії...» від 10 лютого 1869 р. [40, с. 147]. На його підставі у наслідок виборів за відповідними офіційними процедурами 7 – 8 грудня 1869 р. утворилися повітові земські установи – зібрання та управа [18, с. 1, 7 – 8]. Так, земство Маріупольського повіту – низовий округ місцевого самоврядування ставав самостійним органом земського господарства.

Відбулось становлення Маріупольського повіту і як самостійного округу у справах мирової юстиції. Так, 6 лютого 1869 р. Олександрівським земським зібранням були обрані мирові судді для Маріупольського повіту [19, с. 19 – 21]. Разом вони становили Маріупольський з'їзд мирових суддів – вищу мирову інстанцію – зібрання почесних і дільничних мирових суддів мирового округу. Саме повіт у відповідності до закону становив мировий округ (ст. 12 Устр. судов. установ.) [38, с. 181].

Протягом певного часу стабілізувалась територіальна повітова організація. Найсуттєвіша зміна в цьому плані відбулася 1873 р. – змінилися границі між Олександрівським і Маріупольським повітами за рахунок зменшення території першого та збільшення останнього. Підставою для цього був закон від 26 грудня 1872 р. [41, с. 1237].

Таким чином, поява Маріупольського повіту, пов'язана із прагненням Російської імперії до інкорпорації територіального спадку Запорізької Січі та переселенням греків-християн із Криму в Українське Надазов'я. У ході поспішної територіальної організації місцевої влади, на початку 1780-х рр. з'являється несталий Маріупольський повіт, а Маріуполь на нетривалий час визначається повітовим містом.

Спроби обійняти маріупольську грецьку спільноту рамками повітової адміністративно-територіальної одиниці, суперечили наданим їй привілеям. Це було

одним із приводів скасування повіту. Маріуполь із громадами грецьких селищ навколо нього приєднувався до відомства Таганрозького градоначальства.

За маріупольськими греками залишалася певна відособленість. Це було підставою того, що законодавець у питаннях, пов'язаних із правами та пільгами, застосовував для означення грецької самоврядності поняття «Маріупольська Грецька громада» тощо.

Зазначаємо відсутність у законодавстві Російської імперії аж до 1859 р. адміністративно-територіальних одиниць типу «Маріупольський грецький округ» або «Маріупольський округ». Натомість у Зведенні законів Російської імперії 1833 та 1857 рр. виявлено формулу, яку сучасною українською мовою можна передати так: Маріуполь із належними йому землями.

Уперше стосовно Маріуполя, як міста окружного, відповідний термін законодавцем застосовано в указі від 28 вересня 1859 р. Ймовірно округ Маріуполя створювався у якості адміністративно-поліцейської одиниці, прообразу повіту. У будь-якому випадку нова територіальна одиниця на законодавчому рівні була задекларована не для окреслення простору поширення прав та привілеїв маріупольських греків, а задля встановлення територіальних меж нижчої ланки державної управлінської структури на Маріупольщині.

27 лютого 1868 р. у зв'язку із запровадженням нового штату поліції законодавець назвав поліцейський округ Маріуполя (уперше у другій половині XIX ст.) Маріупольським повітом. Засноване зазначеним законодавчим актом повітове поліцейське управління розпочало свою діяльність 27 червня 1868 р.

Услід за цим Маріупольський повіт збагачується інстанціями мирової юстиції, земського самоврядування, включається у мережу загальних судів, стабілізується просторова основа для діяльності структур державної влади та місцевого представництва.

Список використаної літератури

1. Учреждения управления градоначальств, №3 [Электронный ресурс] // Свод законов Российской империи. – Санкт-Петербург, 1857. – Т. 2. Ч. II: Особенные губернские учреждения. – Режим доступа : <http://www.runivers.ru/bookreader/book388152/#page/305/mode/1up>; Uchrezhdeniya upravleniya gradonachalstv, №3 [Elektronnyy resurs] // Svod zakonov Rossiyskoy imperii. – Sankt-Peterburg, 1857. – Т. 2. Ch. II: Osobennye gubernskie uchrezhdeniya. – Rezhim dostupa : <http://www.runivers.ru/bookreader/book388152/#page/305/mode/1up>;

2. Свод учреждений государственных и губернских. Ч. II : Учреждения губернская. № 2551 // Свод законов Российской империи в 15 т. – Санкт-Петербург : Типогр. 2-го отделения собственной е.и.в. канцелярии, 1833. – С. 513 ; Svod uchrezhdeniy gosudarstvennykh i gubernskikh. Ch. II : Uchrezhdeniya gubernskiya. № 2551 // Svod zakonov Rossiyskoy imperii v 15 t. – Sankt-Peterburg : Tipogr. 2-go otdeleniya sobstvennoy e.i.v. kantselyarii, 1833. – S. 513

3. 114. Ордер князя Потемкина – генерал-поручику Черткову. 29-го сентября 1779 г. № 2829 // Дубровин Н. Присоединение Крыма к России : рескрипты, письма, реляции и донесения : в 4 т. / Н. Дубровин. – Санкт-Петербург : типогр. Имп. Акад. наук, 1887. – Т. 3 : 1779 – 1780. – С. 370 – 373 ; 114. Order knyazyu Potemkina – general-poruchiku Chertkovu. 29-go sentyabrya 1779 g. № 2829 // Dubrovin N. Prisoedinenie Kryma k Rossii : reskripty, pisma, relyatsii i doneseniya : v 4 t. / N. Dubrovin. – Sankt-Peterburg : tipogr. Imp. Akad. nauk, 1887. – Т. 3 : 1779 – 1780. – S. 370 – 373.

4. Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи на 1869 год. – Санкт-Петербург : В типографии Правительствующего Сената, 1869. – Ч. II. – 618 с. ; Adres-kalendar. Obshchaya rospis nachalstvuyushchikh i prochikh dolzhnostnykh lits po vsem upravleniyam v

Rossiyskoy imperii na 1869 god. – Sankt-Peterburg : V tipografii Pravitelstvuyushchego Senata, 1869. – Ch. II. – 618 s.

5. Гедьо А. В. Мариупольський грецький суд: історія створення та діяльність / А. Гедьо, Н. Терентьева, Р. Саєнко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 479 с. ; Hedo A. V. Mariupolskiy hretskiy sud: istoriia stvorennia ta diialnist / A. Hedo, N. Terentieva, R. Saienko. – Donetsk : DonNU, 2012. – 479 s. ;

6. Гедьо А. В. Соціально-економічний розвиток грецьких громад України середини XVII - XIX ст. : джерелознавчий аспект / А. В. Гедьо. – Донецьк, 2006. – 399 с. ; Hedo A. V. Sotsialno-ekonomichnyi rozvytok hretskyykh hromad Ukrainy seredyny XVII - XIX st. : dzhereloznavchyi aspekt / A. V. Hedo. – Donetsk, 2006. – 399 s.

7. Градовский А. Д. Собрание сочинений в 9 т. / А. Д. Градовский. – Санкт-Петербург : типогр. М. М. Стасюлевича, 1908. – Т. 9 : Начала русского государственного права. Ч. 3 : Органы местного управления. – VI, 599, [3], CCXXXI с.; Gradovskiy A. D. Sobranie sochineniy v 9 t. / A. D. Gradovskiy. – Sankt-Peterburg : tipogr. M. M. Stasyulevicha, 1908. – Т. 9 : Nachala russkogo gosudarstvennogo prava. Ch. 3 : Organy mestnogo upravleniya – 1908. – VI, 599, [3], CCXXXI s.

8. Ден В. Э. Население России по пятой ревизии. Подушная подать в XVIII веке и статистика населения в конце XVIII века : в 2 т. [Электронный ресурс] / В. Э. Ден. – Москва, 1902. – Т. 1. – XII, 377 с. – Режим доступа : <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/14841#page/162/mode/inspect/zoom/5>; Den V. E. Naselenie Rossii po pyatoy revizii. Podushnaya podat v XVIII veke i statistika naseleniya v kontse XVIII veka : v 2 t. [Elektronnyy resurs] / V. E. Den. – Moskva, 1902. – Т. 1. – XII, 377 s. – Rezhim dostupa : <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/14841#page/162/mode/inspect/zoom/5>

9. Екатеринославские губернские ведомости. – 1868. – № 20. – 18 мая ; Yekaterinoslavskie gubernskie vedomosti. – 1868. – №20. – 18 maya.

10. Екатеринославские губернские ведомости. – 1868. – № 33. – 24 июля ; Yekaterinoslavskie gubernskie vedomosti. – 1868. – №33. – 24 iyulya.

11. Калоеров С. Мариупольский греческий округ : к вопросам терминологии и хронологии [Электронный ресурс] / С. Калоеров. – Режим доступа : <http://www.vecherka.com.ua/news.php?full=3037>; Kaloerov S. Mariupolskiy grecheskiy okrug : k voprosam terminologii i khronologii [Elektronnyy resurs] / S. Kaloerov. – Rezhim dostupa : <http://www.vecherka.com.ua/news.php?full=3037>

12. Краткий обзор Мариупольского уезда / Мариуп. зем. управа; сост. секр. мест. зем. управы И. Э. Александровичем. – Мариуполь : Типогр. А. А. Франтова, 1884. – 116 с. ; Kratkiy obzor Mariupolskogo uezda / Mariup. zem. uprava; sost. sekr. mest. zem. upravu I. E. Aleksandrovim. – Mariupol : Tipogr. A. A. Frantova, 1884. – 116 s.

13. Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии. – Мариуполь : Типо-Литография А. А. Франтова, 1892. – III, 461, 55, VIII с.; Mariupol i ego okrestnosti. Otchet ob uchebnykh ekskursiyakh Mariupolskoy Aleksandrovskey gimnazii. – Mariupol : Tipo-Litografiya A. A. Frantova, 1892. – III, 461, 55, VIII s.

14. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века / Р. П. Божко, Т. Ю. Були, Н. Н. Гашененко и др. - 2-е изд., изм. и доп. – Мариуполь : Рената, 2008. – 428 с. ; Mariupol i ego okrestnosti: vzglyad iz KhKhI veka / R. P. Bozhko, T. Yu. Buli, N. N. Gashenenko i dr. - 2-e izd., izm. i dop. – Mariupol : Renata, 2008. – 428 s.

15. Новицкий Я. П. История города Александровска [Электронный ресурс] // Новицкий Я. П. Зібрання творів у 5 т. / Я. П. Новицкий; голов. ред. П. Сохань; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Ін-т історії України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім.

М. Т. Рильського, Запоріж. нац. ун-т, Запоріж. наукове т-во ім. Я. Новицького. - Запоріжжя : ТанDEM, 2007. — Т. 1. - С. 136–254. – Режим доступа : http://chtyvo.org.ua/authors/Novytskyi_Yakiv/Tvory_Tom_1/; Novitskiy Ya. P. Istoriya goroda Aleksandrovskaya [Elektronnyy resurs] // Novytskyi Ya. P. Zibrannia tvoriv u 5 t. / Ya. P. Novytskyi; holov. red. P. Sokhan; Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t ukr. arkhеohrafiі ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho, In-t istorii Ukrainy, Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii im. M. T. Rylskoho, Zaporiz. nats. un-t, Zaporiz. naukove t-vo im. Ya. Novytskoho. - Zaporizhzhia : Tandem, 2007. — Т. 1. - С. 136–254. – Rezhym dostupa : http://chtyvo.org.ua/authors/Novytskyi_Yakiv/Tvory_Tom_1/;

16. Описание городов и уездов Азовской губернии // Записки Одесского общества истории и древности. – 1853. – Т. 3. – С. 289 – 305; Opisanie gorodov i uezdov Azovskoy gubernii // Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnosti. – 1853. – Т. 3. – С. 289 – 305.

17. Протоколы Александровского уездного земского собрания очередной сессии, 10 – 17 сентября 1869 года с приложениями. – Екатеринбург : типогр Я. М. Чаусского, 1869. – 243 с. ; Protokoly Aleksandrovskago uездnago zemskago sobraniya ocherednoy sessii, 10 – 17 sentyabrya 1869 goda s prilozheniyami. – Yekaterinoslav : tipogr Ya. M. Chauskago, 1869. – 243 s.

18. Протоколы Мариупольского уездного земского собрания, первой очередной сессии с 7 по 14 декабря 1869 года. – Екатеринбург : типогр. Я. М. Чаусского, 1870. – II, 99 с. ; Protokoly Mariupolskogo uездnago zemskago sobraniya, pervoy ocherednoy sessii s 7 po 14 dekabrya 1869 goda. – Yekaterinoslav : tipogr. Ya. M. Chauskago, 1870. – II, 99 s.

19. Протоколы чрезвычайного Александровского уездного земского собрания для выбора мировых судей. 4 – 8 февраля 1869 г. – Екатеринбург : типогр. Я. М. Чаусского, 1869. – 86 с. ; Protokoly chrezvychaynogo Aleksandrovskogo uездnago zemskago sobraniya dlya vybora mirovykh sudey. 4 – 8 fevralya 1869 g. – Yekaterinoslav : tipogr. Ya. M. Chauskago, 1869. – 86 s.

20. ПСЗ – 1. – Т. 21, №15696; PSZ – 1. – Т. 21, №15696.

21. ПСЗ – 1. – Т. 22, №15910; PSZ – 1. – Т. 22, №15910.

22. ПСЗ – 1. – Т. 24, №17634; PSZ – 1. – Т. 24, №17634.

23. ПСЗ – 1. – Т. 24, №18117; PSZ – 1. – Т. 24, №18117.

24. ПСЗ – 1. – Т. 27, №20449; PSZ – 1. – Т. 27, №20449.

25. ПСЗ – 1. – Т. 29, №22671; PSZ – 1. – Т. 29, №22671.

26. ПСЗ – 1. – Т. 30, №23074; PSZ – 1. – Т. 30, №23074.

27. ПСЗ – 1. – Т. 33, №26319; PSZ – 1. – Т. 33, №26319.

28. ПСЗ – 1. – Т. 34, №26863; PSZ – 1. – Т. 34, №26863.

29. ПСЗ – 1. – Т. 44: Книга штатов : Ч. II : Штаты по духовной и по гражданской части: Штаты по гражданской части (1812), № 22165; PSZ – 1. – Т. 44: Kniga shtatov : Ch. II : Shtaty po dukhovnoy i po grazhdanskoй chasti : Shtaty po grazhdanskoй chasti (1812), № 22165.

30. ПСЗ – 2. – Т. 27, №26838; PSZ – 2. – Т. 27, №26838.

31. ПСЗ – 2. – Т. 32: Ч. II: Дополнение к тому 31, №30376а; PSZ – 2. – Т. 32: Ch. II: Dopolnenie k tomu 31, №30376а.

32. ПСЗ – 2. – Т. 34, №34308; PSZ – 2. – Т. 34, №34308.

33. ПСЗ – 2. – Т. 34, №34915; PSZ – 2. – Т. 34, №34915.

34. ПСЗ – 2. – Т. 37, № 39087; PSZ – 2. – Т. 37, № 39087.

35. ПСЗ – 2. – Т. 39, №41475; PSZ – 2. – Т. 39, №41475.

36. ПСЗ – 2. – Т. 43, №45541; PSZ – 2. – Т. 43, №45541.

37. ПСЗ – 2. – Т. 43. – Отделение III. Приложения. – №45541; PSZ – 2. – Т. 43. – Otdelenie III. Prilozheniya. – №45541.

38. ПСЗ – 2. – Т. 43, №46062; PSZ – 2. – Т. 43, №46062.

39. ПСЗ – 2. – Т. 43. – Отделение III. Приложения. – №46062; PSZ – 2. – Т. 43. – Otdelenie III. Prilozheniya. – №46062.

40. ПСЗ – 2. – Т. 44, №46748; PSZ – 2. – Т. 44, №46748.

41. ПСЗ – 2. – Т. 47, №51691; PSZ – 2. – Т. 47, №51691.

42. Саенко Р. И. «Мариуполь – мой любимый город...» : очерки по истории города и края / Р. И. Саенко. – Мариуполь : ММК имени Ильича, 2010. – 320 с. ; Saenko R. I. «Mariupol – moy lyubimyy gorod...» : ocherki po istorii goroda i kraia / R. I. Saenko. – Mariupol : MMK imeni Ilich, 2010. – 320 s.

43. Усенко П. Г. Мариуполь: грецьке забарвлення українського Надазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.) / П. Г. Усенко. – Київ : Інститут історії України НАНУ, 2014. – 108 с. ; Usenko P. H. Mariupol: hretske zabarvlennia ukrainskoho Nadazovia (kinets XVIII – rochatok XX st.) / P. H. Usenko. – Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NANU, 2014. – 108 s.

44. Общее образование управления в губерниях [Электронный ресурс] // Свод законов Российской империи. – Санкт-Петербург, 1857. – Т. 2. Ч. I : Общее губернское учреждение. – Режим доступа :

<http://www.runivers.ru/bookreader/book388149/#page/6/mode/1up>; Obshchee obrazovanie upravleniya v guberniyakh [Elektronnyy resurs] // Svod zakonov Rossiyskoy imperii. – Sankt-Peterburg, 1857. – T. 2. Ch. I : Obshchee gubernskoe uchrezhdenie. – Rezhim dostup : <http://www.runivers.ru/bookreader/book388149/#page/6/mode/1up>

Стаття надійшла до редакції 18.10.2015 р.

V. Korobka, Y. Korobka

ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL COMPOSITION OF THE UKRAINIAN UPPER AZOV AREA IN THE LATE 18TH AND IN THE 1870S

The emergence of Mariupol District on the map of South Ukraine was caused by the Russian Empire's desire to incorporate the spoils of Russia-Turkey war (1768 – 1774) as well as by the territorial heritage of Zaporozhe Sich and migration of the Christian Greeks from the Crimea to the Ukrainian Upper Azov Area. The first evidence to the necessity of creating Mariupol District was found in Governor General G. Potemkin's order to V. Chertkov, Governor of Azov Province dated of September 29th, 1779 aimed at giving the Greeks who had migrated from the Crimea the lands of the former Kalmius Station of Zaporozhe troops.

At the time of manipulating the territorial arrangement of the state power and after the creation of Katerynoslav Vicarage, on January 22d, 1784 the legislator determined 15 vicinities in it. Among them was Mariupol one. That was the first legal act that mentioned Mariupol District.

In the staff of Katerynoslav Vicarage approved by the legislator on June 5th, 1806 there was a new district-oriented arrangement where there was no Mariupol District. But in accordance with the edict dated of October 31st, 1807, Mariupol which had been an outsider came to the jurisdiction of Taganrog City Council.

Mariupol Greeks retained a kind of apartness which consisted in independence in fulfilling some certain assignments of local government. This resulted from the fact that to denote the Greek “autonomy” and in characterizing issues concerned with development (limitation or provision), the legislator used such concepts as “Privileges of Mariupol”, “Mariupol Greek Community”, “Mariupol Local Community” and “Community of Greek Settlements near Mariupol”.

Until 1859 such territorial units as “Mariupol Greek Vicinity” or “Mariupol Vicinity” were not found in the legislation of the Russian Empire. Instead, the Code of Laws of 1833 contains the description of the territorial composition of Taganrog City Council – “Taganrog, Rostov, Nakhichevan and Mariupol with the adjacent lands on the right shore of the Azov Sea”. The same formula is used in the Code of Laws of 1857.

For the first time the legislator referred to Mariupol as a district capital in the edict dated of September 28th, 1859. The area of Mariupol was being created as a territorial and police-covered unit, the prototype of district.

On February 27th, 1868, since the new staff of the police was created, the legislator called the police-covered area of Mariupol (for the first time in the late 19th century) Mariupol District. The police department established by the related legislative act began to work on June 27th, 1868.

Key words: *Mariupol District, Taganrog City Council, Mariupol Greek Community, Mariupol Regional Police Department.*

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Гедьо А.В., д.і.н., проф.; Молчанов В.Б., к.і.н., с.н.с.*

УДК 94(477.62)

Н.І. Крилова

ОГЛЯД ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ЕСЕ ІВАНА ДЗЮБИ «ДОНЕЦЬКА РАНА УКРАЇНИ»

Стаття присвячена історико-культурологічним есе «Донецька рана України» Івана Дзюби, видатного публіциста та громадського діяча, активного борця за духовну та політичну незалежність України. Праця Івана Дзюби видана Інститутом історії України в збірці праць із серії «Студії з регіональної історії: Степова Україна». В своїх есе автор допомагає читачам зрозуміти не лише причини що уможливили російську агресію та окупацію частини Донеччини і Луганщини, але й усвідомити, чому так звані «народні республіки» отримали підтримку серед багатьох соціальних груп. Не останнє місце у вирішенні цієї проблеми є розуміння того, що на Донбасі проживає дуже багато людей, які є носіями «космополітичної» радянської ідентичності. В результаті, замість того, щоб поділитися на українців і росіян, населення Донбасу розділилося на тих, хто вірить в концепцію незалежної суверенної держави і тих, хто сумує за радянським минулим. Необхідність дати аналіз названої праці викликана тим, що вона ще не знайшла широкого відгуку у науковців. Деякі автори, говорячи про «мир», «війну», «АТО» лише посилаються на певні цитати Івана Дзюби із його виступів[1]. Так Богдан Залізник у своїй статті «Болить нам донецька рана» коментує дві цитати – одна стосується виступу Івана Дзюби на Першому Всесвітньому форумі українців 21 серпня 1992 року, а друга - із есе «Трагедія Донеччини». Однак аналіз всієї праці не дається. Крім того, тираж історико-культурологічних есе «Донецька рана України» Івана Дзюби має лише 300 примірників, а отже, є необхідність ознайомити як можна більше читачів зі змістом цієї праці.

Ключові слова: *есе, агресія, Донеччина, Луганщина, соціальні інтереси, суспільство, нація, державотворення, духовне відродження, національна культура.*

В січні 2015 року Інститут історії України видав збірку праць із серії «Студії з регіональної історії: степова Україна», у якій було опубліковано три історико-культурологічні есе «Донецька рана України» Івана Дзюби[2] – видатного публіциста та громадського діяча, академіка НАН України, автора праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яка вже у середині 60-х років ХХ століття стала програмним документом для борців за духовну, а пізніше – і за політичну незалежність України.

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заснований у 2011 р.

ВИПУСК 13-14

МАРИУПОЛЬ – 2015

Вісник Маріупольського державного університету.

Серія: Історія. Політологія

Збірник наукових праць

Видається 3 рази на рік. Заснований у 2011 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою МДУ (протокол № 4 від 25.11.2015 р.)

Вісник МДУ. Серія: Історія. Політологія включено до Переліку наукових фахових видань України з політичних наук (наказ МОН України № 793 від 04.07.2014 р.) та історичних наук (наказ МОН України № 261 від 06.03.2015 р.).

Видання включено до міжнародних наукометричних баз даних **Index Copernicus International sp.z o.o.** та «**Российский индекс научного цитирования**» (РИНЦ), а також до фонду наукової електронної бібліотеки «**КиберЛенинка**»

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заст. головного редактора – д.е.н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д.філол.н., проф. С. В. Безчотнікова,
д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш,
д.ю.н., проф. О. В. Філонов, д.е.н., проф. Ю. І. Чентуков.

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов

Відповідальний секретар – к.політ.н., проф. М. В. Трофименко

Члени редакційної колегії: д.політ.н., проф. О. В. Антонюк, д.політ.н., проф. В. А. Войналович, д.і.н., проф. А. В. Гедьо, д.і.н., проф. І.М. Грідіна, д.і.н., проф. О. І. Гуржій, д.політ.н., проф. Г. І. Зеленько, д.і.н., проф. В. Ф. Лисак, д.політ.н., проф. І. Г. Оніщенко, д.політ.н., проф. Н.П. Пашина, д.і.н., проф. І. С. Пономарьова, д.і.н., проф. О. П. Реєнт, д.політ.н., проф. С. Ю. Римаренко, д.соціол.н., проф. Б. В. Слющинський, д.і.н., проф. О.В. Стяжкіна, д.і.н., проф. Н. Р. Темірова.

Іноземні фахівці: д.політ.н., проф. Т. Граціані (Італійська Республіка), д.політ.н., проф. Т. В. Зонова (Російська Федерація), д.політ.н., проф. К. Карнасіотіс (Грецька Республіка), д.політ.н., проф. С. Корнеа (Республіка Молдова), д.і.н., проф.

П-Р. Магочій (Канада), д.і.н., проф. О. І. Подберьозкін (Російська Федерація), д.і.н., проф. Ю. Д. Пряхін (Російська Федерація), д.політ.н., проф. А. Романо (Італійська Республіка).

Науковий секретар – к.і.н., доц. С. С. Арабаджи

Засновник: Маріупольський державний університет
87548, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
тел.: (0629)53-22-60; e-mail: visnyk.mdu.istoria.politologia@gmail.com
Сайт видання: www.visnyk-politologia.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення №20.01

Видавець «Видавничий відділ МДУ»

87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Арабаджи С.С. ОПИСОВО-СТАТИСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ЯК НОСІЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ПОВСЯКДЕННІСТЬ ГРЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	9
Беликова Н.Ю. РОССИЙСКОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО СЕРЕДИНИ ХІХ – НАЧАЛА ХХ В. КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ПОВСЕДНЕВНОСТИ ПРАВОСЛАВНОГО ПРИХОДСКОГО ДУХОВЕНСТВА	17
Бодо М. ІСТОРІЯ І ПОДІЇ. ПОНЯТТЯ І КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРІЇ	28
Войтович Н.М. ЖЕБРАЦТВО ЯК СОЦІАЛЬНА ДЕВІАЦІЯ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОНОЛОГІЧНОЇ ТРАДИЦІЇ)	34
Volonits V., Novikova S. THE INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF MARIUPOL DURING THE NINETEENTH – THE EARLY TWENTIETH CENTURIES	41
Зубченко С.П. ОСВІТНЯ ТА КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКИ В АР КРИМ: ІСТОРІЯ Й СУЧАСНІСТЬ	50
Ільницький В.І. ДО ПРОБЛЕМИ ВІЙСЬКОВОГО І ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВСТАНЦІВ У ВО-4 «ГОВЕРЛЯ» (1943 – 1949)	60
Іорданова Ю.В. «БОРОТЬБА» ПОБУТУ ТА НАУКИ В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК НАУКОВЦІВ: АНАЛІЗ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ (1920-1930-ті рр.)	67
Ісаєнко О.М. ПОСТАТЬ ГЕТЬМАНА ПЕТРА КОНАШЕВИЧА САГАЙДАЧНОГО В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.	77
Комар Я.В. БОЛГАРСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ АЗОВСЬКОГО УЗБЕРЕЖЖЯ В КІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	84
Коробка В.М., Коробка Ю.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНСЬКОГО НАДАЗОВ'Я НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – У 70-ТІ РОКИ ХІХ СТ.	90
Крилова Н.І. ОГЛЯД ІСТОРИКО-КУЛЬТОРОЛОГІЧНИХ ЕСЕ ІВАНА ДЗЮБИ «ДОНЕЦЬКА РАНА УКРАЇНИ»	99
Кухлев А.С. ФОНДИ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛ. ХІХ - ПОЧ. ХХ СТ.)	105
Лубчинський А.А. ІНСТИТУТ КРЕДИТУВАННЯ ЯК СТИМУЛЮЮЧИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В 20-Х РР. ХХ СТ.	113
Македон В.В. ПРОСВІТНИЦТВО В ДІЯЛЬНОСТІ ОДЕСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ОБ'ЄДНАНЬ У СЕРЕДИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	119